

Supervisie doet ertoe

Faculteit Katholieke Theologie, Universiteit van Tilburg

Het is van alle tijden dat professionals die met mensen werken zichzelf als instrument meenemen. Wanneer je in opleiding tot een dergelijke professional bent, is het dan ook zaak dat instrument te leren kennen, oppoetsen en bijschaven waar mogelijk. Je leert wat je talenten zijn en wat je zwakke kanten, welke casuïstiek je goed af gaat en welke je beter aan een collega kunt overlaten als die mogelijkheid er is. Dit leren gebeurt bij uitstek binnen supervisie.

Groepssupervisie wordt in het stagejaar van de opleidingen aan de Tilburg School of Catholic Theology (TST) gegeven in twaalf tot veertien bijeenkomsten, afhankelijk van de opleiding (geestelijke verzorging, pastoraal werk of docent levensbeschouwing).

Binnen supervisie worden de vragen omtrent 'jijzelf als instrument' onderzocht in kleine groepjes van twee of drie studenten. Een erg dure vorm van onderwijs, die we blijven verdedigen in onze opleidingen. Want ja, het doet ertoe. Onze studenten komen in pastorale functies in kerk en wereld terecht, waarbij bijna voortdurend existentiële zaken aan de orde zijn.

Deze werkvelden – pastoraal werk, geestelijke verzorging en onderwijs – worden in dit artikel achtereenvolgens besproken met de ontwikkelingen erin die in supervisie aan de orde komen.

Pastoraal werk

Startend bij de variant pastoraal werk in de katholieke kerk komen we uit in parochies, het zogenaamde territoriale pastoraat. In parochies

is het werk erg veranderd in de zevenentwintig jaar dat ondergetekende aan deze opleiding verbonden is. De schaalvergroting van parochies zet gestaag door, door gebrek aan priesters en de terugloop van het aantal kerkgangers. Gebouwen worden gesloten, met alle pijn en verdriet van dien, en het werk van een pastorale beroepskracht verandert daardoor eveneens in snel tempo. Het doen van uitvaarten neemt tegenwoordig bijna de meeste tijd in beslag. Verder het voorgaan in de liturgie, maar dat is in de katholieke kerk met name aan priesters voorbehouden tegenwoordig.

Ook hierin is verandering in deze decennia te merken. Waar vrouwen twintig jaar geleden nog pastoraal werkster konden worden en mee voorgaan in de liturgie is deze functie nageenog geheel verdwenen in Nederland. Vrouwen kunnen nog meewerken in diaconie, catechese en ook bij uitvaarten en avondwakes, maar de eucharistie is voorbehouden aan priesters. Omdat in de parochieverbanden het eucharistisch centrum als hoofdvestinging wordt gezien en de eucharistie ook als belangrijkste onderdeel van de kerkelijke gemeenschap, komt de nadruk in

< Notre-Dame de la Garde, Marseille

het werk van de priesters daarop te liggen.

Priesterstudenten konden twintig jaar geleden rustig ingroeien in het pastoraat, een tijd meelopen met een meer geroutineerde collega en het vak leren kennen. Nu is de druk op hen groot en worden ze na hun afstuderen (liefst al ervoor: de nood is hoog) in een groot parochieverband geplaatst, waar ze ook vrij snel al een leidinggevende taak krijgen. Dat betekent dat het in supervisie gaat over leidinggeven, omgaan met vrijwilligers en timemanagement.

De pastorale kant van het vak kan in deze werkomgeving minder aan bod komen, omdat de afstand tot de parochianen letterlijk en figuurlijk groter wordt. De priesters kennen de parochianen nauwelijks nog persoonlijk en reizen langs verschillende kerkgebouwen om daar de sacramenten toe te dienen. Thema's die daarbij ook voorbijkomen zijn:

Met welke roeping of ideaal heb je deze studie en hopelijk het te verkrijgen ambt gekozen, kun je daar nog naar handelen?

Hoe ga je om met andere collega's en hoeveel ruimte is er om 'jezelf' te zijn en je talenten in te zetten?

Uiteraard komt in supervisiebijeenkomsten met vrouwelijke studenten die in de kerk zouden willen gaan werken ook dit thema aan de orde. Het aantal vrouwen die dat verlangen nog heeft wordt allengs minder, omdat er geen ruimte wordt ervaren en de toeleiding van de bisdommen tot pastoraal werk bijna overal is gesloten. Toch zijn er vrouwen die wel het liefst in de parochie werken en daarom ook theologie zijn gaan studeren. Vragen die dan in supervisie besproken worden zijn bijvoorbeeld:

Hoe vind je je plek in een parochie?

Hoe kun jij jouw talenten wél inzetten

En hoe ga je om met grenzen?

Geestelijke verzorging en werkprocessen

Het werkveld van de geestelijke verzorging is breed en breidt zich bovendien meer uit naar bijvoorbeeld politie, brandweer en thuis, via verwijzing van bijvoorbeeld huisarts of bij transfer vanaf een zorginstelling. Daarnaast zijn de processen in de verschillende werkvelden dusdanig anders, dat ook de rol van de geestelijk verzorger verschilt per werkveld en vaak dan ook nog per instelling.

Justitie

De pastoranten bij justitie zitten niet in vrijheid in de instelling wat automatisch beperkingen met zich meeneemt. Presentiepastoraat is hier niet aan de orde. Men moet een gesprek aanvragen of toestaan, maar de entree is gecompliceerd en de verhoudingen met bewaking soms ingewikkeld. Als geestelijk verzorger moet je je in die situatie begeven en je tot die cultuur verhouden. Bovendien heb je een mooie positie dat je de pastorant puur als mens mag benaderen en niet als misdadiger bijvoorbeeld. Dat maakt de taak extra bijzonder. In supervisie komen dan vragen aan bod als:

Hoe ga je om met mensen die ernstige misdrijven hebben begaan?

Hoe blijf je hen als mens zien en hoe ga je om met je eigen angsten?

Hoe positioneer je je ten opzichte van de bewakers, sociale hulpverleners en advocaten en hoe blijf je trouw aan jouw rol als geestelijk verzorger?

Ziekenhuizen

Het werkveld van de zorg is breed en divers. In ziekenhuizen verblijven mensen zo kort mogelijk en zul je als geestelijk verzorger soms maar twee of drie gesprekken met een pastorant hebben. Dat betekent geen lange com-

mitment of verbondenheid en tegelijk spelen er toch existentiële zaken, zoals horen dat je ongeneeslijk ziek bent of binnenkort gaat sterven. De geestelijk verzorger kan door de verpleegkundigen bij iemand worden geroepen, of zelf over afdelingen lopen om te kijken wie behoefte heeft aan een gesprek. Zaken die in supervisie aan bod komen zijn dan:

Durf ik een zaal op met vier personen en mij voor te stellen als geestelijk verzorger?

Hoe kan ik een dieper gesprek aangaan met iemand waar drie anderen op de zaal bij liggen?

Hoe bewaak ik mijn ruimte en tijd met de pastorant wanneer arts of verpleegkundige die wil innemen voor 'het primaire proces'?

Zit men wel op mij te wachten en hoe ga ik om met afwijzingen?

Steeds meer worden geestelijk verzorgers bij multidisciplinair overleg betrokken omdat zij de patiënt langer spreken dan menig andere betrokkene. In supervisie wordt dan besproken hoe je je verhoudt tot de andere disciplines of hoe ga je om met de geheimhouding en kom je toch op voor het welzijn van de betrokkene?

Verpleeghuizen

In verpleeghuizen verblijven mensen met verschillende problematiek, somatisch en geriatrisch. De rol van de geestelijk verzorger is hier anders dan in een ziekenhuis. Mensen wonen er – al dan niet met instemming – en er is dus meer tijd om een band met mensen op te bouwen. Het betekent met zekere regelmaat mensen opzoeken en kijken of er ruimte is voor een gesprek. Bij dementerenden is het zoeken naar welke communicatie nog mogelijk is en wordt soms een ingang gevonden met oude liederen of een vertrouwd gebed. Bij anderen is het er zijn en contact hebben met naasten belangrijk. Hierbij

komen in supervisie vragen naar voren als:

Wat is mijn taak, en is naast iemand zitten wel genoeg?

Kan ik mijn 'product' kwijt zonder erover te kunnen praten met de betrokkene?

Hoe vind ik voldoening op een werkdag en heb ik 'genoeg gedaan' terwijl ik geen acht uur lang gesprekken heb gevoerd over existentiële zaken?

Verslavingszorg en opvang dak- en thuislozen

In de verslavingszorg en bij dak- en thuislozen is de geestelijke zorg weer van heel andere aard. Daar zijn mensen niet echt op een vast adres te vinden, hoewel in nachtverblijven en opvang wel regelmatig dezelfde mensen terugkomen. Het betreft een doelgroep waarbij het de geestelijk verzorger moeite kost om te bepalen wat waar is en wat niet, terwijl ook hier de rol van de geestelijk verzorger is juist de mens te zien en niet de problematiek voorop te stellen. Vragen in supervisie gaan bijvoorbeeld over vertrouwen op je eigen intuïtie en leren aanvoelen wat wel en niet bij je taak hoort, en over vertrouwen in de ander, ook als het weleens mis gaat en dat vertrouwen wordt beschaamd.

Hoe ver ga je in ondersteuning, kun je geld lenen?

Wat doe je met geheimhouding terwijl je weet dat iemand iets gestolen heeft of erger van plan is?

Waar ligt de grens voor jou als professional en voor jou als mens?

Defensie

Bij defensie wordt een geestelijk verzorger, aalmoezenier, meestal gekoppeld aan een eenheid. Dit kan op een kazerne zijn, bij landmacht, luchtmacht, marine of marechaussee. Naast dat de werkwijzen en werkgebieden anders zijn in het primaire proces, is ook de manier waarop men de pastoranten ontmoet dus verschillend.

Bij de landmacht kan er lange tijd niet veel actie zijn, werkt men aan onderhoud en korte trainingen, en aan de andere kant kan men zich voorbereiden op uitzending en gaat de geestelijk verzorger in dienst (niet onze stagiaires) mee op die uitzending. Dat betekent dat geestelijk verzorgers uiteindelijk ook fysiek mee moeten kunnen doen met de eenheid, maar dat is meestal pas na de stage echt aan de orde. Wel oefent men in hoe men contact maakt met pastoraal. Niet iedereen zit op 'een goed gesprek' te wachten en de cultuur binnen de eenheid bepaalt vaak dat 'als je met de aal praat dan is er iets met je aan de hand', dus de drempel ligt hoog om dat openlijk te doen.

Bij de marine is men op uitzending maanden op een schip met elkaar, dus de sociale controle is enorm en de druk soms onderling erg hoog. Een heel aparte situatie, waar je je als geestelijk verzorger toe moet kunnen verhouden. In supervisie wordt bijvoorbeeld besproken:

In hoeverre wil of mag je je onderdeel van de eenheid voelen?

Hoe ga je om met grenzen en grensoverschrijdend gedrag?

Hoe vul je je dagen met aanwezig zijn zonder dat men er last van heeft maar dat men je toch gaat leren kennen en vertrouwen?

Ook het omgaan met de sterke hiërarchie komt regelmatig ter sprake, zeker als beginnend professional.

Geestelijke verzorging en denominatie

Het werkveld geestelijke verzorging is ook in het werken met religieuze identiteit sterk in ontwikkeling. Zoals gezegd, de klassieke velden zijn zorg, defensie en justitie en uiteraard zijn die er nog steeds. De laatste twee verdelen geestelijk verzorgers nog steeds naar denomi-

natie en de beroepsbeoefenaars werken vanuit een zendende instantie. Thema's in supervisie zijn dan bijvoorbeeld de verhouding tussen de twee leidinggevende instanties: het ministerie en de kerk.

Hoe ga je met dilemma's om waar deze twee niet op een lijn zitten?

Hoe verhoud je je tot de beide hiërarchische organisaties?

En wat is jouw plek binnen die organisatie die een duidelijk eigen primair proces heeft?

Ook 'de zorg' is sterk in ontwikkeling, zoals ziekenhuizen en zorginstellingen. De werkdruk in de zorg is erg hoog, de doorlooptijd in ziekenhuizen kort en de ruimte om mensen echt aandacht te geven door het verzorgende personeel neemt af. Dat betekent vooral dat de geestelijk verzorger duidelijk in een leemte kan voorzien, omdat zij of hij wel die tijd en ruimte heeft.

Voor de beroepsbeoefenaar betekent dit wel dat zij of hij duidelijk zicht moet hebben op dat primaire proces en zich daartoe dient te verhouden. Geestelijke zorg mag dat proces niet in de weg zitten of ermee conflicteren. Tegelijk biedt de geestelijk verzorger extra aandacht aan de mens, wat het proces van herstel, groei en acceptatie sterk kan bevorderen. Het is complex om dat aan te kunnen tonen en het vraagt van de geestelijk verzorger de kwaliteit dit onder de aandacht te brengen in de organisatie en de beoogde pastoraal te vinden en te benaderen die behoefte hebben aan die zorg.

Wat wezenlijk anders is dan het pastoraal is de positie van geestelijke verzorging in het werkveld waar zij zich bevindt. Zoals gezegd, het primaire proces is in principe niet van pastoraal aard. In het ziekenhuis is dat bijvoorbeeld mensen beter maken, in het hospice mensen goed laten afscheid nemen van het leven, en

in verpleeghuis of revalidatie het goede leven proberen te leven met de beperkingen die zich daarin voordoen. Bij defensie is het primaire proces de vrede bewaren en bewoners beschermen tegen vijanden. In de psychiatrie worden mensen tegen zichzelf beschermd en wordt gewerkt aan herstel en bij justitie worden anderen of de samenleving beschermd tegen hem of haar en wordt een straf uitgezeten.

De mensen die de geestelijk verzorger tegenkomt zijn niet op die plek vanwege het pastoraat dat hen kan worden aangeboden, maar zijn op die plek om een andere reden. Dat betekent ook dat de mensen niet per denominatie verdeeld zijn, al zijn de geestelijk verzorgers dat dus soms nog wel. Waar de signatuur nog wel op de gevel kan staan, is de populatie vaak zeer divers. Dat maakt de plek van een geestelijk verzorger minder vanzelfsprekend en diens taak al evenzo. In supervisie komt dit terug bij gesprekken over de eigen levensbeschouwelijke identiteit en hoe men deze wel of niet kan inzetten in het werk.

Bij defensie wordt men aangenomen 'naar denominatie', maar in de praktijk is men geestelijk verzorger voor meer dan alleen mensen met dezelfde religie. Men wordt gekoppeld aan een eenheid en daarvoor is men aanspreekpunt bij geestelijke zaken. Er speelt veel, omdat het gaat om oorlog en vrede, leven en dood.

Is het gebruik van geweld gerechtvaardigd om vrede te bewaren?

Hoe ga je om met de dood van een collega met wie je zo intens hebt opgetrokken?

Hoe geeft de pastorant zin aan het leven na zoveel geweld te hebben gezien?

Het werk en in het bijzonder de uitzendingen hebben diepe impact op de betrokkene en diens naasten, en de geestelijk verzorger kan

daarin soms een rol spelen. Vragen in supervisie gaan over:

Hoe ver mag ik gaan in die zorg?

Ga ik bij mensen thuis langs als ze met zware psychische klachten niet meer op de kazerne zijn?

Hoeveel tijd kan ik besteden aan de partner na de zelfmoord van een medewerker?

Welk ritueel gebruik ik bij de afscheidsdienst wanneer niemand daar iets met het katholieke geloof heeft en ik iets wil bieden aan de naaste collega's?

En hoe verhoud ik me tot dat ritueel en in mijn functie als katholiek geestelijk verzorger?

Bij justitie wordt men eveneens aangenomen 'naar denominatie'. In de praktijk werkt men op een instelling en kan naar de geestelijk verzorger worden gevraagd, wat dan nog wel specifiek naar denominatie kan zijn. Ook kan de geestelijk verzorger mensen aanbieden om op gesprek te komen. De vrijplaats die een gesprek biedt zonder dat het over het misdrijf en de straf hoeft te gaan, maar 'alleen' over hoe de mens zich verhoudt tot het ontnemen van vrijheid, de grote hoeveelheid tijd die men alleen doorbrengt en het afgesloten zijn van hun dierbaren, kan dan zeer welkom zijn. Denominatie doet er dan minder toe en ook de gesprekken zullen niet per se vanuit of over geloof gaan. In supervisie bespreken we dan zaken als:

Hoeveel van mijn eigen geloof kan ik inbrengen?

Is het oké om te bidden met iemand van een ander of zonder geloof?

Welke steun kan ik de pastorant geven, hoe houd ik vertrouwen in haar of hem als mens?

Hoe kan ik de heftige verhalen die ik hoor loslaten als ik uit mijn werk thuiskom?

Onderwijs

Een ander werkveld is dat van het onderwijs. In onze lerarenopleiding worden docenten levens-

beschouwing en godsdienst opgeleid. Meer nog dan in de reeds genoemde werkvelden komen deze studenten in hun stage in aanraking met leerlingen en collega's die niets met religie hebben of willen hebben, ook op katholieke scholen. Het bewaken van de identiteit van de school wordt regelmatig bij hen neergelegd, terwijl het organiseren van een kerstviering soms al ingewikkeld is 'en het niet over Jezus moet gaan hoor'.

In de supervisie wordt geleerd hoe men zich daartoe verhoudt vanuit haar of zijn eigen religieuze identiteit, hoe men het vak kan geven dat over verschillende religies gaat en juist gesprekken wil ontlocken over andere perspectieven op zaken, ethische kwesties en je verhouden tot waarden van jezelf en van anderen.

Het is een spannend vak en daarom krijgen ook deze studenten supervisie. Thema's die daarbij aan de orde komen zijn bijvoorbeeld het omgaan met klassenmanagement en jezelf tegenkomen als je voor een groep staat en onzeker bent.

Hoe stel je grenzen aan een klas die een sterke groepsbinding heeft en gezamenlijk 'iets vindt' van het vak dat niet overal serieus wordt genomen, omdat het geen examenvak is bijvoorbeeld.

Wat voor docent wil en kun je zijn met de talenten die je hebt?

Welke andere werkvormen passen bij jou en wat wil je wel en niet delen met de klas over je eigen religieuze identiteit?

En wat kan wat dat betreft in een vmbo-klas wel en in een vwo-klas juist niet en vice versa?

Ondanks dat de rol die je hebt als docent op een school duidelijk is spelen ook hier diverse thema's waarbij de hele mens van de docent in het geding is.

Groepssupervisie

Sinds een aantal jaren is besloten in de theologie-opleiding een grote en een kleine stage in de opleiding in te voeren. Een priesterstudent leert zo een ander werkveld kennen dan 'alleen' de parochie en toekomstige geestelijk verzorgers kunnen verkennen of het ouderenpastoraat iets voor hen is, een ziekenhuis of bijvoorbeeld juist werken bij defensie of in een instelling voor mensen met een beperking. We merken dat het zinvol is op deze manier het werkveld breder te leren kennen. Daarmee maken studenten ook verschillende stagebegeleiders mee, wat helpt om meer voorbeelden te zien en om te leren welke manier van werken dan het beste past bij hun eigen talenten.

In een groepssupervisie is de groep uiteraard een belangrijk middel om mee te werken als 'materiaal'. Juist de diverse contexten van de stages doen mee in het je leren verhouden tot de organisatie waar je werkt. Wat heb jij nodig om je werk goed te kunnen doen? Helpt de strakke organisatie bij defensie, hoe ga je om met de hiërarchie van het medisch personeel in een ziekenhuis of in het bisdom. Deze kenmerken lijken relatief wat minder veranderlijk door de jaren heen.

Anders is dat met de diversiteit van de context waarin een pastor of geestelijk verzorger werkt. De samenleving is steeds minder religieus aan het worden en zeker minder kerkelijk, dus jezelf voorstellen als katholiek geestelijk verzorger moet je vaak al uitleggen. Dit is steeds meer aan het veranderen. Dat betekent dat je nog duidelijker je eigen levensbeschouwelijke identiteit moet kennen, wil je dit in enkele zinnen kunnen uitleggen of toelichten.

Thema's in de bijeenkomsten

Een belangrijk thema dat vaak voorbijkomt is het aangeven van en leren omgaan met grenzen.

Wat doe je bijvoorbeeld als je stagebegeleider in de parochie vindt dat je altijd beschikbaar moet zijn?

Hoe vriendschappelijk kun je met een pastorant of cliënt/bewoner omgaan?

Kun je een boodschap voor iemand doen, iemand geld lenen, schoenen aan- of uittrekken en nog afspreken als degene de instelling al heeft verlaten?

Is de familie ook jouw cliënt of niet?

Een groot verschil tussen de uitdaging voor studenten die priester of geestelijk verzorger willen worden, is de kwestie van vraag en aanbod. In een parochie komen pastoranten naar de kerk om daar een 'spiritueel product' af te nemen, en is er meer ruimte te 'zenden' zonder te hoeven uitleggen waarom dat van belang kan zijn voor mensen. In de geestelijke verzorging is het vaker het initiatief van de medewerker die dat product aanbiedt. Het kan zijn dat een patiënt er in een ziekenhuis of zorginstelling om vraagt, of bij de intake aangeeft een wens voor geestelijke bijstand te hebben. Vaak wordt de geestelijk verzorger erbij geroepen als het einde in zicht komt en als de client of diens familie vragen heeft over het levenseinde.

In een revalidatiecentrum zullen gesprekken vaak gaan over de moed door te zetten met de zware oefeningen en het nieuwe, vaak meer beperkte, lichaam te accepteren. Het 'present-zijn' is een kwaliteit die ingeoeffend kan worden maar die niet iedereen goed afdraait. Bijvoorbeeld bij de eenheid bij defensie: als ze niet veel te doen hebben op de kazerne of drie maanden samen op een boot moeten doorbrengen. Of op straat bij daklozen of verslaafden: vertrouwen winnen

en er zijn, met kleine handreikingen en een gesprekje.

Juist veel actiever moet je zijn als geestelijk verzorger in andere werkvelden. Bijvoorbeeld in de gevangenis. Waar mensen vaak worden beoordeeld om wat hun misdaad is, kun jij het verschil maken doordat je niets met hen en hun daad 'hoeft'; dat je ze als mens ziet terwijl de samenleving en vaak ook hun familie het vertrouwen in hen heeft opgezegd. In ziekenhuizen kan het zo zijn dat je per afdeling werkt, en regelmatig rondloopt om te kijken of het zorgpersoneel nog mensen heeft die wel een gesprek kunnen gebruiken, of een gebed of een bemoedigende handdruk en aandacht. Op sommige locaties kun je zelf mensen vragen of ze even een gesprekje willen ter kennismaking, maar de 'doorlooptijd' in ziekenhuizen is kort, dus vaak zie je mensen maar een of twee keer.

In al deze situaties ben je dus zelf je instrument, moet jij leren wat wel en niet bij jou past en in de situatie waarin je je functie uitoefent. Het is prachtig om de verhalen te delen en de supervisanten te zien groeien in hun rol, in de organisatie en als mens in supervisie. Dat instrument oppoetsen en beter leren kennen is cruciaal, omdat het essentieel is in je toekomstige werk. Daarnaast leer je jezelf kennen en merk je dat je jezelf overal in meeneemt, zowel in werk als privé. Supervisie doet ertoe! <

Monique (prof.dr. M.C.H.) van Dijk-Groeneboer is hoogleraar Religieuze Educatie, godsdienstsocioloog en pastoraal supervisor aan de Faculteit Katholieke Theologie, Universiteit van Tilburg. Zij is LVSC-supervisor sinds 2008, opgeleid aan de Haagse Hogeschool, en KPV-pastoraal supervisor sinds 2009. Als (pastoraal) supervisor werkte zij onder meer bij de opleidingen Geestelijke Verzorging (GV) aan de Universiteit Utrecht, Universiteit voor Humanistiek, Fontys Hogeschool en momenteel is zij actief als supervisor bij de GV- en MA-Theologie-opleiding Tilburg School of Catholic Theology (TST), Universiteit van Tilburg en bij Zin voor Zin. | m.c.h.vandijk@tilburguniversity.edu

